

Katedra pomocných věd historických a archivnictví

VÝBĚROVÝ SEMINÁŘ K POMOCNÝM VĚDÁM HISTORICKÝM E

studijní opora pro kombinovanou formu studia v bakalářském studijním
programu Historické vědy, specializace Archivnictví

PhDr. et Mgr. Jakub Zouhar, Ph.D.

Hradec Králové

2017

Anotace kurzu:

Cílem kurzu je procvičit s posluchači četbu, překlad a rozbor diplomatických i narativních textů psaných německým a latinským jazykem od středověku do 19. století. Posluchači si tak rozšíří své praktické dovednosti v paleografii, diplomatice i jazycích, a seznámí se podrobněji s různými typy historických dokumentů z území Svaté říše římské se zvláštním důrazem na české země.

Základní informace o kurzu

- povinně volitelný předmět, doporučený **druhý ročník** (zimní semestr)
- počet **kreditů 3**, rozsah výuky **26 hodin** a konzultace
- způsob zakončení: **zápočet**

Povinná literatura:

Němčina

Spáčilová, L. - Spáčil, V. - Bok, V. - Soubustová, J.: *Glosář starší němčiny k českým pramenům: Glossar des älteren Deutsch zu böhmischen Quellen*; spolupracovala Jitka Soubustová, Olomouc 2014.

Masařík, Z.: *Historická němčina pro archiváře*, Brno 1997.

Šebánek, J. a kol.: *Česká diplomatika do r. 1848*, Praha 1984.

Valenta, A.: *Čítanka německých novověkých textů ze 17.–18. století*, UHK, Hradec Králové 2007.

Latina

<http://www.propylaeum.de/mittel-und-neulateinische-philologie/digitale-sammlungen.html>

- latinské rkp. a pomůcky

<http://ramminger.userweb.mwn.de/> -slovník raně novověké latiny

<http://www.columbia.edu/acis/ets/Graesse/contents.html> - místní jména

Doporučená literatura:

Němčina

Bresslau, H.: *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, Berlin 1958.

Povejšil, J.: *Das Prager Deutsch des 17. und 18. Jahrhunderts*, Praha 1980.

Latina

<http://felix.ics.cas.cz/index.php/database> - databáze k latinské kultuře

<http://www.phil.muni.cz/wlap> - zaheslované, možnost získání hesla zdarma

<http://www.uni-mannheim.de/mateo/camenaref/kirsch.html>

Stručná periodizace němčiny:

Stupeň vývoje	období	kritérium
Indogermanisch	ca. 5000 ~ 1500 před Kr.	
Gemeingermanisch	ca. 1500 v. Chr. ~ 500 před Kr.	1. přesun hlásek
Althochdeutsch	ca. 500 ~ 1050	2. přesun hlásek
Mittelhochdeutsch	ca. 1050 ~ 1350	Vývoj samohlásek
Frühneuhochdeutsch	ca. 1350 ~ 1650	Vývoj samohlásek: ukončená diftongizace; sociokulturní kritéria
Neuhochdeutsch	od ca. 1650 ~	sociokulturní kritéria

Pomůcka k práci s jazykově německými (resp. latinskými) texty historickými i současnými

(Internetové zdroje při výuce a studiu archivnictví a pomocných věd historických)

V níže uvedeném textu je připraven komentovaný seznam internetových zdrojů pro lepší práci s historickými texty psanými německy, resp. latinsky, které umožňují studentům kombinovaného studia samostatnou práci i mimo seminář.

Současný německý jazyk

Německý jazyk je v současnosti největším jazykem v Evropské unii co do počtu rodilých mluvčích (přes 110 milionů; 18%); z tohoto hlediska zaujímá desáté místo v rámci všech jazyků světa[1]. Pro obyvatele České republiky je ale němčina důležitá rovněž z ekonomických a kulturně historických důvodů. Německo je stále největším obchodním partnerem ČR a spolu s Rakouskem spoluvytváří její západní a jižní hranici. Kulturněhistorický význam němčiny může být pak jen těžko doceněn. Do roku 1945 žilo na území ČR několik milionů německy mluvících obyvatel, jejichž prostřednictvím česky mluvící obyvatelstvo z velké většiny čerpalo západoevropskou kulturu. Odhaduje se, že ještě dnes žije na území ČR německy mluvící menšina v počtu 41 200 (asi 0,4 % obyvatel země). Třebaže je německý jazyk stále druhým nejčastěji vyučovaným cizím jazykem v ČR (za angličtinou), v současné době dochází k poklesu zájmu o jeho výuku. Často se přitom argumentuje – z hlediska čistě obchodních zájmů snad přípustně –, že se s německy hovořícími lidmi lze domluvit bez problémů anglicky. Sami Němci o sobě v průzkumech tvrdí, že asi 56% (Rakušanů 58%) z nich je schopna vést delší souvislý dialog anglicky; u německy hovořících Švýcarů je to asi 68%[2]. Navíc s ohledem na příliv neněmecky hovořících zahraničních studentů stále více německých universit nabízí studijní programy v anglickém jazyce. Při těchto úvahách je však zcela přehlížen kulturní a historický aspekt německého jazyka v českých zemích. Firmy z německého jazykového prostoru nadto stále vyžadují pokročilou znalost němčiny (vedle samozřejmě angličtiny), což u českých obyvatel vyvolává někdy nepřekonatelné překážky. U humanitních oborů (zvláště historických a literárních oborů v nejširším slova smyslu, filosofie, pedagogiky, evropských mezinárodních vztahů ad.) je pak znalost němčiny naprosto nezbytná.

1. Slovníky

Tak jako v případě anglického jazyka, je při studiu němčiny důležité používat ověřené zdroje informací; u slovníků to platí především. Opět se soustředím pouze na jednojazyčné slovníky, neboť ty pomáhají studentům (a to jsou všichni jinojazyční mluvčí po celý svůj život) ve zdokonalení jazykových dovedností a znalostí.

Bohužel, na rozdíl od angličtiny, nemůže německý jazyk nabídnout onu širokou škálu slovníků pro neněmecky mluvící uživatele, na kterou jsme u anglického jazyka zvyklí. Citelně se také nedostává on-line verze slovníků pro mluvčí, jimž němčina není mateřským jazykem. Rovněž kvalitou značně zaostávají za anglickými slovníky, což plyne z nesrovnatelně menší rozšířenosti němčiny ve světě. Proto se tři v ČR nejpozžívanější slovníky *Hueber Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache* (ed. 2008, pro úroveň A2-B2 podle Evropského jazykového referenčního rámce), *Langenscheidt Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache* (pro úroveň B1-C1; možnost CD-ROMu nebo stažení z internetu) a *PONS Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache* (ed. 2007; možnost CD-ROMu; pro úroveň B1-C1) nemohou známým anglickým slovníkům (Oxford, Cambridge, Longman, aj.) rovnat ani co do kvality zpracování, ani co do šíře slovní zásoby. Její mělkost je pak zejména na závalu pokročilejším uživatelům, kteří jsou tak nuceni se obrátit na slovníky určené rodilým mluvčím, což rozhodně není ideální stav.

Pokud však člověk může využít slovníků pro rodilé mluvčí, otevře se mu mnoho možností (zejména on-line) navíc. Nejzásadnější je pravděpodobně stránka obsahující databázi slovníků řady *Duden*[3]. Zde je, mimo jiné, možno vyhledat požadovaný výraz v několika navzájem propojených databázích z dílny společnosti Duden (*Rechtschreibprüfung*; *Deutsches Universalwörterbuch*; přístup k ostatním jen po placeném zaregistrování[4]). Zajímavý je i software jazykového korektoru; je však určen rodilým mluvčím, a proto neodhalí zdaleka všechny chyby byt' pokročilého jinojazyčného uživatele. Všechny produkty Duden jsou také k dispozici knižně a na CD/DVD-ROMu.

Uživatel dále může upotřebit *Handwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache* (1984), který vznikl přepracováním původně východoněmeckého slovníku z roku 1977. Jeho internetová verze *Das Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache des 20. Jahrhunderts*[5] byla opět doplněna, čímž jeho hodnota ještě narostla a poskytuje zájemcům oporu ve slovní zásobě přelomu 20. a 21. století. Slovník poskytuje rozsáhlé informace o každém výrazu včetně častých kolokací, předložek apod.

K dispozici je rovněž portál university v Lipsku *Wortschatz-Portal*[6], který se vyznačuje kromě u slovníku samozřejmých náležitostí především nespočetnými doklady každého výrazu z denního tisku německy hovořících zemí. Máte tak jistotu, že se výraz, příp. slovní spojení opravdu používá v moderní němčině, neboť každý doklad je opatřen pramennou citací obsahující místo a datum původního uveřejnění. Lipský korpus obsahuje nadto i další jazyky.

Samozřejmě je možné použít – jako i v dalších jazycích – *Wikiwörterbuch*[7], jehož údaje ale nejsou vždy zcela spolehlivé.

Jako zajímavost zde uvádím on-line slovník rakouské němčiny, která je navázána na standardní němčinu[8].

2. Gramatika

Platilo-li o slovnících, že zaostávají za anglickými, platí to rovněž o gramatice. Pochopitelně německých gramatik je na internetu hodně, ale jen málo – pokud mohu usuzovat ze svých zkušeností – je opravdu kvalitních.

Doporučit mohu známý portál About.com[9], jehož výklad německé gramatiky je vskutku přehledný.

Avšak lepší než jakákoliv normativní gramatika je vždy gramatika s procvičením. To si rovněž mysleli pracovníci university v Heidelbergu, kteří vytvořili výukový program na procvičení německé gramatiky a odborného psaní v německém jazyce pro jinojazyčné uživatele (*Ein computergestütztes Lernprogramm zur Verbesserung der fachsprachlichen Schreibkompetenz im Bereich Deutsch als Fremdsprache*[10]). Ovládání je jednoduché, po registraci (jako host) je program okamžitě zdarma veřejně přístupný. K jeho používání je však potřeba základní znalost německého jazyka.

3. Užitečné internetové stránky o německém jazyce

Internetových stránek o německém jazyce je velké množství a mnohé z nich jsou velmi kvalitní. Z německých stránek je velmi praktická *Deutsch als Fremdsprache*[11], která je – jak už název napovídá – zaměřena na zájemce o německý jazyk, který není jejich jazykem mateřským. Uživatel zde nalezne mnoho informací, literaturu mající vztah k německy mluvícím zemím, diskusní fórum v němčině i přehled německé gramatiky s četnými cvičeními.

Další často navštěvovanou stránkou je i *Deutsch-online*[12], jež nabízí rozsáhlý vhled do problematiky německého jazyka.

Z českých internetových stránek se mohou doporučit *Němčina-on-line*[13] nebo *Jazyky-online* (sekce: němčina[14]) obsahující mnoho nejrozličnějších odkazů.

[1] Srov. <http://www.andaman.org/BOOK/reprints/weber/rep-weber.htm>. O němčině česky: ALENA ŠIMEČKOVÁ, *O němčině pro Čechy*, Praha 1996; JONATHAN WEST, *Němčina*, in: Glanville Price a kol., *Encyklopedie jazyků Evropy*, Praha 2002, s. 297-310.

[2] Viz *Europeans and Their Languages. Eurobarometer (2005)*, s. 13

(http://ec.europa.eu/education/languages/pdf/doc631_en.pdf). Pro srovnání jen 24% obyvatel ČR o sobě to samé tvrdí v případě angličtiny, 28% v případě němčiny. Pro Švýcarsko (1999) srov. <http://switzerland.isyours.com/e/countries/uk/language.html>.

[3] <http://www.duden.de/>.

[4] K dalším slovníkům patří: *Aussprachewörterbuch*, *Stilwörterbuch*, *Wörterbuch der Sprachschwierigkeiten*, *Bildwörterbuch*, *Bedeutungswörterbuch*, *Wörterbuch bedeutungsverwandter Wörter*, *Wörterbuch der Redewendungen*, aj.

[5] <http://www.dwds.de/>.

[6] <http://wortschatz.uni-leipzig.de/>.

[7] <http://de.wiktionary.org/wiki/Wiktionary:Hauptseite>.

[8] <http://www.ostarrichi.org/>.

[9] <http://german.about.com/library/blgramADJ.htm>.

[10] <http://www.idf.uni-heidelberg.de/program/>.

[11] <http://www.deutsch-als-fremdsprache.de/>.

[12] <http://www.deutsch-online.com/modules.php?op=modload&name=News&file=index>.

[13] <http://www.nemcina-on-line.cz/>.

[14] <http://www.jazyky-online.info/nemcina/index.php>.

Německý jazyk a literatura v minulosti

Německý jazyk má podobně jako ostatní velké evropské jazyky dlouhou, přes tisíc let trvající historii. Tato část bude zohledňovat zejména informační zdroje vhodné pro zájemce z České republiky, nicméně dotkne se i informací týkajících se německého jazyka v minulosti mimo území českých zemí. Není určen odborníkům v dané oblasti, nýbrž všem „laickým“ uživatelům z řad vysokoškolských studentů, kteří ve své práci aktivně potřebují pracovat s historickými texty psanými německým jazykem.

1. Slovníky

1.1. Jednojazyčné

Slovníky k nejruznějším historickým obdobím německého jazyka jsou zpracovány jazykově německou vědou příkladným způsobem a jsou ve své většině zdarma zpřístupněny na internetu. Obecný odkaz je možno učinit na vynikající *Wörterbuch-portal* [1], kde zájemce nalezne desítky kvalitních historických slovníků nejen pro německý jazyk. Následující řazení slovníků je chronologické.

Pro nejstarší období (cca. 770-1050: Althochdeutsch) je k dispozici *Althochdeutsches Wörterbuch* (Gerhard Köbler; 1993[2]), příp. slovníky stejného autora: *Altsächsisches Wörterbuch* (2000[3]) a *Altfrisisches Wörterbuch* (2003[4]).

Pro střední období (cca. 1050-1350: *Mittelhochdeutsch*) existuje výborný portál university v Trevíru[5], který sdružuje základní slovníky k tomuto období včetně dodatků (**G. F. Benecke/ W. Müller/ F. Zarncke: *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*; M. Lexer: *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*; *Findebuch zum mittelhochdeutschen Wortschatz***). Dále je možno využít *Mittelhochdeutsches Wörterbuch* (2007[6]) Gerharda Köblera.

Pro novověký jazyk (cca. 1350-1650 *Frühneuhochdeutsch* a 1650-1850 *Neuhochdeutsch*) je základní pomůckou *Deutsches Wörterbuch* (32 sv., + soupis pramenů 1838-1960, 1971[7]) započatý bratry Grimmy, po nichž nese i název. Svým záběrem od poloviny 15. století až po století 19. představuje jedinečnou pokladnici německé slovní zásoby raného novověku a je tak nepostradatelnou pomůckou pro každého, kdo se zabývá německy psanými texty tohoto období. Díky universitě v Trevíru je celý korpus zpřístupněn zdarma na internetu.

Zatím jsem hovořil o tzv. horní němčině, která nás zajímá především, ale musím se alespoň na chvíli zastavit u tzv. dolní němčiny (*Niederdeutsch*), která zažila rozkvět především ve 14. a 15. století jako obchodní řeč Lübecku, jejíž vliv však zanikl spolu s mocí hansy. Dnes je jen souhrnem dialektů, kterými se hovoří v severní části německého jazykového území. Existuje *Mittelniederdeutsches Wörterbuch* autorů Karla Schillera a Augusta Lübkena (6 sv., 1875-1881[8]), který Heideberská universita zpřístupnila na internetu.

Speciální, avšak i pro české zájemce upotřebitelný, je *Deutsche Rechtswörterbuch* (zatím 11 sv., 1914-[9]) neboli slovník německé právní terminologie, která se v minulosti používala všude tam, kde se mluvilo a psalo německy, tj. i v českých zemích. Digitální verzi připravila universita v Heidelbergu.

1.2 Německo-české

Pro české uživatele je rovněž důležité mít povědomost o překladových slovnících starší německé slovní zásoby. Díky Ústavu germánských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze jsou zájemcům k dispozici zdarma (po běžné registraci) tři nejdůležitější slovníky[10]. Jedná se o *Encyklopedický německo-český slovník* sestavený J. V. Sterzingerem

(4 díly, 1916-1935), který obsahuje slovní zásobu „dlouhého“ 19. století a je nepostradatelnou pomůckou každému, kdo pracuje s texty této doby vzniklých na území českých zemí. Dalším zpřístupněným slovníkem je *Příruční slovník německočeský* vydaný pod vedením J. Janka a H. Siebenscheina (4 sv., 1936-1948), opět slovník se slovní zásobou 19. a první poloviny 20. století. Posledním zpřístupněným slovníkem je *Malý slovník kapesní jazyka českého a německého* (1863) J. Ranka. Možno je využít i *Deutsch-böhmisches Wörterbuch* (2 sv., 1821[11]) J. Dobrovského, který byl zpřístupněn na stránkách Ústavu pro jazyk český AV ČR.

Samostatnou kapitolou jsou místopisné německo-české slovníky, které zvláště historici a archiváři často využívají. Mnoho lokalit v českých zemích totiž má svoje německé názvy, které se navíc v průběhu minulosti měnily. Zdaleka ne všechny jsou dostupné v elektronické podobě, nicméně některé ano. Základně pomůže například *Německo-český slovník místních jmen*[12]. Pro protektorát Čechy a Morava, který zaváděl vlastní německé pojmenování lokalit (někdy odlišné od původního německého pojmenování), je vhodné použít původní úřední práci *Amtliches Deutsches Ortsbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren* (1940[13]) rozčleněnou podle tehdy platné legislativy. Je však třeba věnovat zvýšenou pozornost tomuto prameni, neboť elektronická verze převzala všechny chyby dobové předlohy. Výborný slovník místních jmen vypracoval ve spolupráci s Collegiem Carolinem W. Sperling pod názvem *Geographische Namen in den Böhmischen Ländern*[14]. Samostatného, a tedy podrobného *Slovníku starých německých místních jmen*[15] se dočkaly Lužické hory. Zahrnuje nejen města, vesnice, samoty, hrady, pomníčky, apod., ale také jména vodstva, terénních a skalních útvarů i některých komunikací, atd. Při hledání některých míst rovněž využíváme *Ottův slovník naučný* (28 sv., 1888-1909), který je také k dispozici na internetu[16].

2. Přehled vývoje německého jazyka a gramatika

Přehledů vývoje německého jazyka je na internetu mnoho. Stručné pojednání o tématu včetně základní bibliografie je možno nalézt na stránkách Stefana Jakoba[17], podobná je i stránka Jana Wohlgemutha *Überblick über die Geschichte der deutschen Sprache*[18]. Rozsáhlejší záběr má stránka *Deutsche Sprachgeschichte*[19], která nabízí i ukázky středověkých a raně novověkých textů.

Gramatik je také mnoho, pro studijní účely historika bohatě stačí *Mittelhochdeutsche Kurzgrammatik*[20] nebo universitou v Münsteru připravený server *Mittelhochdeutsche Metrik Online*[21]. Podobné stručné poučení o němčině let 1350-1650 *Frühneuhochdeutsch*[22].

4. Užitečné internetové odkazy

Internetových odkazů k dějinám německého jazyka a literatury je velké množství. Vřele mohu doporučit výborný portál *Medievum.de*[23], který zdaleka nezahrnuje jen medievistickou problematiku (německou, ale částečně i francouzskou a anglickou), nýbrž nabízí zájemcům i poznatky z raného novověku. Pozoruhodný je i korpus německých textů z let 1350 až 1700 *Das Bonner Frühneuhochdeutschkorpus*[24] nebo stránka zaměřená na procvičení četby a překladu do moderního jazyka německých textů z let 1050-1350 *Mittelhochdeutsch-Trainer*[25].

Stránky *Collegia Carolina: vědeckého institutu pro výzkum českých zemí*[26] v Mnichově jsou samozřejmou pomůckou každému, kdo zkoumá německou kulturu českých zemí. Nepostradatelnou pomůckou při studium německé písemné kultury středověku je i *Lexikon des Mittelalters* (9 sv., [27]), který není přístupný jen knižně a na CD-ROMu, ale také na internetu po registraci.

Z českých stránek stojí jistě za navštívení odkazy Ústavu germanistiky, nordistiky a nederlandistiky na FF Masarykovy univerzity[28].

[1] <http://www.woerterbuch-portal.de/>.

[2] <http://homepage.uibk.ac.at/~c30310/ahdwbhin.html>.

[3] <http://www.koeblergerhard.de/aswbhinw.html>.

[4] <http://www.koeblergerhard.de/afrieswbhinw.html>.

[5] <http://urts55.uni-trier.de:8080/Projekte/MWV/wbb>.

[6]

<http://www.koeblergerhard.de/germanistischewoerterbuecher/mittelhochdeutscheswoerterbuch/mhdwbhin.html>.

[7] http://urts55.uni-trier.de:8080/Projekte/WBB2009/DWB/wbgui_py?mainmode=.

- [8] <http://www.rzuser.uni-heidelberg.de/~cd2/drw/s/Sa-schm.htm#Schiller-Lubben>.
- [9] <http://www.rzuser.uni-heidelberg.de/~cd2/drw/>.
- [10] <http://german.ff.cuni.cz/pmwiki/pmwiki.php/Germanistika/SterzingeruvSlovník>.
- [11] <http://bara.ujc.cas.cz/slovníky/dobrovsky/dbsearch.php?database=gbsgb653sd>.
- [12] http://mmh.cz/lingua/mj_cs.
- [13] <http://www.hartau.de/PBM/Protektorat.html>.
- [14] http://www.waltersperling.de/geonamen/index_einleitung.htm.
- [15] <http://www.luzicke-hory.cz/info/index.php?pg=lhjm00c>.
- [16] Např. skrze el. databáze Městské knihovny v Praze (<http://www.mlp.cz/databaze2.htm>).
- [17] <http://www.stefanjabob.de/Geschichte/Unterseiten/Sprache.php>.
- [18] <http://www.linguist.de/Deutsch/gdsmain.html>.
- [19] <http://www.linguistics.ruhr-uni-bochum.de/~strunk/Deutsch/>.
- [20] <http://www.fabianbross.de/mittelhochdeutsch.pdf>.
- [21] <http://www.uni-muenster.de/MhdMetrikOnline/index.html>.
- [22] <http://www.germsem.uni-kiel.de/ndnl/materialien/Vorlesung%20Prof.%20Elmentaler%20Deutsche%20Sprachgeschichte%20Stand%20Sommer%2010/deutsche%20sprachgeschichte%207%20fruehneuhochdeutsch%20sommer%2010.pdf>.
- [23] <http://www.mediaevum.de/>.
- [24] <http://www.korpora.org/Fnhd/>.
- [25] <http://avalon.germanistik.fu-berlin.de/mittelhochdeutsch-trainer/leseproben.htm>.
- [26] <http://www.collegium-carolinum.de/>.
- [27] <http://apps.brepolis.net/BrepolisPortal/default.aspx>. Zde jsou i další užitečné online databáze.
- [28] <http://www.phil.muni.cz/german/internet.htm>.

Latinský jazyk

Pár slov o latinském jazyce

Spolu s některými dalšími jazyky staré Itálie (např. oskičtina a umberština) tvoří latina samostatnou větev indoevropských jazyků. Z neindoevropských jazyků zapůsobila na latinu v

samotných jejích počátcích etruština, jazyk dodnes záhadného národa Etrusků, kteří vytvořili první vyspělou městskou civilizaci na italské půdě. Etruská abeceda (sama vytvořená ze západní varianty řecké alfabety) se stala základem latinky. Samotné označení latiny (*lingua Latina*) souvisí s názvem kmene Latinů, žijícího v blízkosti Říma. Nejstarší písemné doklady latiny (respektive její protohistorické formy) pocházejí už z 8. stol. př. Kr. Z 6. stol. př. Kr. pak pocházejí známé epigrafické památky, tzv. nápis na Foru a dodnes diskutovaný nápis na sponě z Praeneste.

Periodizace latiny:

název jazykového období	časový údaj
protohistorické	8.-6. století př. Kr.
archaické	6.-2. století př. Kr.
klasické	1. století př. Kr. – 1. století po Kr.
poklasické (zčásti křesťanské)	2.-6. století po Kr.
středověké	6.-15. století
raně novověké (humanistické)	15.-17. století
novověké	18.-20. století

obecné rozcestníky

<http://www.propylaeum.de/mittel-und-neulateinische-philologie/digitale-sammlungen.html>

- latinské rkp. a pomůcky

<http://felix.ics.cas.cz/index.php/database> - databáze k latinské kultuře

<http://www.phil.muni.cz/wlap> - zaheslované, možnost získání hesla zdarma

slovníky

<http://www.uni-mannheim.de/mateo/camenaref/kirsch.html>

<http://ramminger.userweb.mwn.de/>

<http://www.columbia.edu/acis/ets/Graesse/contents.html> - místní jména

stránky pro výuku

<http://www.latina-zdarma.cz/>